

ЮШКЕВИЧ

Володимир В'ячеславович

кандидат історичних наук,
докторант Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

volodymyr_yushkevych@ukr.net

(м. Київ)

**«ГВІАНСЬКИЙ ПРОЕКТ» (1938 р.) У КОНТЕКСТІ АМЕРИКАНСЬКОЇ
ПОЛІТИКИ ЩОДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ БІЖЕНЦІВ**

У статті розглядається одна зі спроб практичної реалізації напрацювань американських науковців стосовно пошуку потенційної локації для розселення європейських політичних біженців. Аналітичні розробки здійснювалися у другій половині 1938 р. у руслі курсу Президента США Ф. Рузвельта стосовно активізації міжнародних зусиль для опіки над вигнанцями з Австрії та Німеччини. Економістами та географами було проведено теоретичне оцінювання поселенських можливостей різноманітних малозаселених куточків європейських колоніальних імперій та латиноамериканських країн. Серед таких програм були пропозиції Константина МакГваєра щодо розміщення втікачів від нацизму на території південноамериканських колоній Великої Британії, Франції та Нідерландів з перспективною надання новому утворенню державного суверенітету. На відміну від багатьох інших планів, ідеї МакГваєра знайшли підтримку у владних коридорах Лондона та Вашингтона. Для подальшого вивчення можливості реалізації «Гвіанського проекту» було створено спеціальну американсько-британську комісію.

Ключові слова: Британська Гвіана, проект, К. МакГваєр, Ф. Рузвельт, міждержавна комісія, поселенський потенціал, політичні біженці.

**«GUIAN PROJECT» (1938) IN THE CONTEXT OF THE AMERICAN
POLICY TOWARDS EUROPEAN POLITICAL REFUGEES**

The article examines one of the attempts of practical realization of the work of American scientists concerning the search of a potential location for settlement of European political refugees. Analytical developments were carried out in the second half of 1938 along the course of the President of the United States F. Roosevelt on the

intensification of international efforts to provide relief to the exiles from Austria and Germany. The economists and geographers conducted a theoretical assessment of the settlement opportunities in the various sparsely populated areas of the European colonial empires and the Latin American countries. Among such programs there were the proposals of Constantine McGuire that suggested placement of the escapees from Nazism on the territory of the South American colonies of Great Britain, France and the Netherlands with the prospect of granting the state sovereignty to a newly founded enclave. Unlike many other plans, McGuire's ideas have found support in the corridors of London and Washington. In order to explore the possibility of implementing the Guiana project further, a special American-British commission was created.

Key words: *British Guiana, project, C. McGuire, FDR, intergovernmental commission, settlement potential, political refugees.*

«ГВИАНСКИЙ ПРОЕКТ» (1938 г.) В КОНТЕКСТЕ АМЕРИКАНСКОЙ ПОЛИТИКИ ПО ОТНОШЕНИЮ К ЕВРОПЕЙСКИМ ПОЛИТИЧЕСКИМ БЕЖЕНЦАМ

В статье рассматривается одна из попыток практической реализации наработок американских ученых по поиску потенциальной локации для расселения европейских политических беженцев. Аналитические разработки осуществлялись во второй половине 1938 г. в русле курса Президента США Ф. Рузвельта по активизации международных усилий для опеки над изгнанниками из Австрии и Германии. Экономистами и географами было проведено теоретическое оценивание поселенческих возможностей различных малозаселённых уголков европейских колониальных империй и латиноамериканских стран. Среди таких программ были предложения Константина МакГваера по размещению беженцев от нацизма на территории южноамериканских колоний Великой Британии, Франции и Нидерландов с перспективой предоставления новому образованию государственного суверенитета. В отличие от многих других планов, идеи МакГваера нашли поддержку во властных коридорах Лондона и Вашингтона. Для дальнейшего изучения возможности реализации «Гвианского проекта» была создана специальная американо-британская комиссия.

Ключевые слова: *Британская Гвиана, проект, К. МакГваер, Ф. Рузвельт, межгосударственная комиссия, поселенческий потенциал, политические беженцы.*

У 2018 р. виповнилося вісімдесят років з часу проведення конференції у французькому місті Евіан-ле-Бен (далі – Евіанська конференція), на якій було зроблено першу спробу американської дипломатії замінити непрацюючу систему Ліги Націй з допомоги вимушеним мігрантам на нові механізми

міждержавного співробітництва. З того часу в світ вийшла ціла низка робіт, присвячених політиці США стосовно європейської «кризи біженців» [3; 7]. Можна згадати праці Малколма Праудфута [8], Томмі Сйоберга [11], Девіда Вімана [13], Даніела Тіченора [12], Анни Бремвел [1], Ребеки Ягер [5], Анни Шендерляйн [10]. Проте, тема аналітичного осмислення та практичних заходів стосовно оперативно пошуку місць потенційного притулку не набула широкого висвітлення в означених роботах. Вивчення перспектив Британської Гвіани відоме лише з публікацій тогочасних географів [4]. У даній статті автор прагне розкрити маловідомий в історичній літературі епізод в контексті формування та реалізації американської політики стосовно політичних біженців у Європі напередодні Другої світової війни.

Наприкінці 1930-х рр. європейські держави постали перед загрозою розв'язання великого збройного конфлікту. Силовий перегляд кордонів, затверджених Версальською мирною конференцією також потенційно міг призвести до демографічної кризи міжнародного масштабу. Неспрацювання наявного інструментарію в системі Ліги Націй змусило Президента США Франкліна Рузвельта на початку 1938 р. ініціювати створення Міжурядового комітету з питань біженців. Тоді також було засновано Президентський дорадчий комітет з питань допомоги політичним біженцям. Обидві структури мали знайти практичне вирішення проблеми втікачів з Австрії та Німеччини. Розуміючи актуальність питання, перед американськими вченими було поставлено завдання підготовки аналітичних записок стосовно пошуку нових територій на необжитих просторах колоніальних імперій, або ж в межах латиноамериканських держав.

Один з варіантів вирішення кризової ситуації з німецько-австрійськими біженцями запропонував 1 жовтня 1938 р. Константин МакГваєр у листі до Даніела Белла. «План МакГваєра» полягав у створенні нової держави на політичній мапі світу, куди б мали змогу цілеспрямовано прибувати єврейські біженці. Задоволення територіалістських прагнень сіоністів мало відбутися за рахунок південноамериканських колоній європейців. Для цього автор проекту

обрав територію Французької, Британської та Нідерландської Гвіани. МакГваєр пропонував американському урядові розпочати переговори з Францією та Великою Британією щодо відмови останніх від суверенних прав на означені колоніальні володіння за рахунок списання частини їх державного боргу перед США часів Першої світової війни. У випадку з Нідерландською Гвіаною (Сурінамом) активіст передбачив використання принципу «взаємозаліку». Так, США мали пробачити Бельгії, Італії, Польщі, Чехословаччині, Фінляндії та Греції їх борги, а вони в свою чергу, повинні були спільно профінансувати «купівлю» прав на Сурінам в королеви Вільгельміни.

Три колоніальні володіння мали бути об'єднані в єдиний державний механізм, незалежність якого мала гарантуватися членами Пан-Американського Союзу. МакГваєр пропонував це здійснити або на найближчій конференції організації (Восьма Міжнародна конференція Американських держав пройшла 9–27 грудня 1938 р. у Лімі) або скликати спеціальний саміт пізніше.

Перші десять років новоутворена країна мала перебувати під зовнішнім управлінням міжнародної комісії. До її складу, на думку МакГваєра, мали увійти уповноважені представники Бразилії, Венесуели, Аргентини, Чилі, Перу, Колумбії та США. Її кордони мала бути відкритими для біженців єврейського походження та іудейської віри з цілого світу.

Площа Нової Держави мала б становити 462,3 тисячі км², що перевищувало територію Великої Британії (без колоній), Італії, Німеччини, Швеції. Інші переваги – берегова лінія перевищувала тисячу миль, велика кількість опадів, чимало природних ресурсів – трохи золота, якісна деревина, умови для культивування (вирощування) гуми (каучуку), поклади бокситів. Проблемами, які мали вирішити поселенці, мало стати подолання малярії та створення об'єктів індустріальної та соціально-побутової інфраструктури (водоймищ, шпиталів, доріг, електростанцій тощо). За взірць називався досвід розвитку Нідерландами власних колоній (Сурінам, Кюрасао). Саме тому купівля нідерландської колонії та її подальше об'єднання з іншими двома Гвіанами було настільки бажаним і необхідним. Для забезпечення молоді

держави технічним обладнанням пропонувалося знову вдатися до схеми використання взаємозаліків між США та європейськими країнами. Цього разу, вже згадані потенційні «покупці Суринаму» мали поставити в Південну Америку промтовари за рахунок співмірного списання частини боргу перед американською стороною.

Важливою для успіху проекту була позиція очільників Третього Райху. Активіст пропонував використати у якості аргументу на користь початку широкомасштабної єврейської міграції потенційні іміджеві втрати для націонал-соціалістів. У разі закриття кордонів або зменшення обсягів виїзду біженців на берлінську владу очікувало тавро країни «де переслідують та виганяють євреїв». Щоб здійснити «цивілізований» варіант виходу з Німеччини, МакГваєр пропонував дозволити євреям забирати з собою половину статків. Коли ж заощадження того чи іншого мігранта не перевищували суму еквівалентну чотирьом тисячам доларів, то гроші чи майно він мав право вивезти з країни у повному обсязі.

МакГваєр вважав, що запропонований ним проект є вигідним для країн-метрополій. Так, у разі успіху «Гвіанського проекту» Британія позбулася б єврейського міграційного та політичного тиску на Палестину, що автоматично призвело б до зменшення напруги у близькосхідному регіоні. Франція могла задовольнитися списанням боргів. Оригінальною виглядала авторська аргументація стосовно преференцій, які могли здобути Нідерланди у разі успішної реалізації проекту. Влада королівства отримала б можливість надати право виїзду за межі країни значній єврейській діаспорі. Окрім того, К. МакГваєр писав, що на власному досвіді знає ціну питання «воєнного боргу». У 1931–1932 рр. він як приватна особа брав участь у обговоренні теми зменшення п'ятивідсоткової ставки виплати воєнних боргів та репарацій європейських країн під час відповідних засідань у Лондоні, Парижі та Римі. За переконаннями активіста, борг європейських країн ніколи не буде виплачений, і це непоганий та взаємовигідний варіант виходу з непростой та потенційно небезпечної ситуації.

У випадку доведення свого плану до логічного завершення, К. МакГваєр пропонував назвати нову країну на честь Бенджаміна Франкліна – «Франклінією». Це б мало символізувати спадщину видатного державного діяча, який хоробрі борюся за свободу «вільних громадян». З іншого боку, в назві містився неприхований натяк на тогочасного американського лідера, який би «набрався сміливості створити Вільну державу вільних людей» .

Одна з копій проекту МакГваєра потрапила до міністра фінансів Г. Моргентау-молодшого, який в свою чергу вже 16 листопада під час телефонної розмови з Президентом Рузвельтом ознайомив того із загальним змістом пропозицій. Вислухавши ідеї американського активіста, лідер країни, однак зауважив, що для подолання лихоманки євреям знадобиться багато часу (від 25 до 50 років). Тому, зі свого боку, запропонував інший варіант – Камерун, який на той час належав Франції. Щодо колишньої німецької колонії, на думку Рузвельта, можна було б застосувати «схему МакГваєра» (території в обмін на списання боргів). Перевагою «камерунського варіанту» була малозаселеність та сприятливий клімат, що не потребував довготривалої адаптації для переселенців. Далі Рузвельт зазначив, що португальські володіння (Сан-Томе і Принсіпі), розташовані поруч з Камеруном також можна було б включити до проекту. Також запропонували (погодили) дати доручення комусь з американських географів з метою створення аналітичної оцінки поселенських можливостей усіх британських та французьких залежних територій [2].

Проте, представники американського дипкорпусу для «зондування ґрунту» надіслали відповідні запити своїм нідерландським, французьким та британським колегам із запитом щодо їх ставлення стосовно пропозицій МакГваєра. Якщо у Франції та Нідерландах до такої ідеї віднеслися прохолодно, та у Великій Британії вона була зустрінута із розумінням. У відповідь на проявлений американський інтерес до питання розселення єврейських біженців у латиноамериканських колоніях наприкінці 1938 р. уряд Його Величності запропонував для розгляду два райони Британської Гвіани. Перший розташовувався на незаселених тропічних землях, розміщених на

південь від п'ятої паралелі, другий – в межах Північно-Західного округу. Президентський комітет з питань політичних біженців погодив створення комісії, куди британський уряд делегував двох представників.

На засіданнях «Комісії з вивчення можливостей для розселення біженців у Британській Гвіані» обговорювалися пропозиції американської сторони. Можливість розселення біженців у латиноамериканській колонії стала предметом офіційних переговорів між США та Сполученим Королівством. На початку 1939 р. було створено спеціальну міждержавну комісію для вивчення цього питання. До її складу увійшли: доктор Едвард Ернст (заступник директора Панамериканського санітарного бюро, голова комісії), підполковник Річард Ніколас (інженерні війська США), доктор Ентоні Донован (Служба охорони здоров'я США), Еміл Бетейл (Федеральна адміністрація житлового будівництва США), фермер Джозеф Розен (організатор аграрних колоній, представник Джойнту), сер Джеффри Еванс (ботанік-економ Королівських ботанічних садів у К'ю), сер Кроуфорд Дуглас-Джонс (колишній колоніальний секретар Британської Гвіани, письменник, секретар комісії), доктор Даті (сільгоспдепартамент Британської Гаяни), доктор Джордж Джигліолі (фахівець по боротьбі з малярією, делегований компанією Sugar Estates Ltd) [4, р. 622].

14 лютого 1939 р. члени Комісії зібралася в адміністративному центрі Британської Гвіани – Джорджтауні. На засіданні вирішили в короткий термін вивчити придатність регіону для поселення тут примусових мігрантів з Європи. При роботі мали враховуватися фізичні, кліматичні та економічні особливості краю. Одним з найважливіших завдань роботи експертної групи стало визначення кількості осіб, яких можна було б поселити негайно та впродовж декількох наступних років. Також необхідно було скласти кошторис переселення, і, у разі реальності масової міграції, підготувати її детальний план [4, р. 622–625].

Під час подальшої роботи було враховано досвід попередньої британської комісії, яка в рамках співпраці з Лігою Націй вивчала можливість розселення на території Британської Гвіани десяти тисяч асирійських біженців. Тоді землі

савани Рапунуні визнали несприятливими для проживання через високу вартість розвитку поселення, відсутність розвиненого транспортного сполучення та бурні ріки.

Цього разу, члени Комісії виїхали вивчати поселенські та економічні можливості басейну ріки Такуту на кордоні з Бразилією, савани Кануку та гірської місцевості Маруді. За підсумкам тривалих польових інспекцій у травні 1939 р. Комісією була підготовлена аналітична доповідь (з картою місцевості) для Президентського дорадчого комітету. В ній розглядалася можливість створення промислового центру, проте головна увагу відводилася аналізу наявного потенціалу (стан і родючість ґрунтів) для розвитку аграрної колонізації. Окрім того, вивчалися стан транспортної логістики і питання охорони здоров'я.

Також у документі відкинуті раніше території Рапунунської савани (в рамках програми Ліги Націй вивчалася можливість розселення тут турецьких асирійців [6, р. 158]), визначалися прийнятною локацією для організації тут поселення, розрахованого на три-п'ять тисяч мешканців. Вказувалося, що досліджуваний район придатний для розведення худоби, вирощування тютюну і пшениці. Витрати на створення єврейської колонії у тропіках, на думку членів комісії, могли становити щонайменше один мільйон доларів США.

Після низки офіційних запитів британських парламентарів та публікації звіту спільної комісії [9], 12 травня 1939 р. британський прем'єр Н. Чемберлен зробив офіційну заяву з приводу реальності подальших перспектив створення єврейських поселень в латиноамериканській колонії. Реакція на слова керівника уряду Сполученого Королівства виявилася неоднозначною. З одного боку, його звинувачували у затягуванні вирішення «палестинського питання», а з іншого називали ледь не новою «декларацією Бальфура», яка давала євреям надію на здобуття територій для створення там держави у майбутньому.

Після Евіанської конференції 1938 р. вирішення питання розселення європейських біженців експертами бачилося шляхом використання різних механізмів та підходів – розпорошений прийом, робота з квотами, створення

агроколоній. Враховуючи потенційні загрози з появи великої кількості біженців у короткотерміновій перспективі, курс на організацію великих територіальних поселень міг себе виправдати. Щоправда час на збір коштів та проведення переговорів з іноземними урядами зовсім не відповідав реальним викликам кінця 1930-х років. Завдання зі швидкого створення таких поселень можна було реалізувати винятково в умовах країн, що перебували у значній або повній залежності від США. Для такої ролі представники американської адміністрації обрали дві країни. Так, на Філіппінах діяв спеціальний державний режим перехідного характеру, з частковим американським контролем над внутрішньою та зовнішньою політикою. Повне проголошення незалежності очікувалося тільки в 1946 р. Не дивлячись на наявність власного уряду та державних структур, роль американського генерал-губернатора залишалася високою. У випадку з Домініканською республікою, то карибська країна ще з 1905 р. передала повний контроль над власною фінансовою системою в руки США.

За умов повільної розбудови структур МКБ втілення допомогівих ініціатив Ф. Рузвельта взяв на себе Президентський дорадчий комітет з питань політичних біженців. Одним із його проектів стало вивчення соціально-економічного потенціалу деяких місцевостей Філіппін для заснування сільськогосподарських колоній, придатних для розселення політичних біженців. Спеціально створена Комісія з дослідження Мінданао у складі: О. Гарріс (голова, співробітник Goodyear Rubber Company), доктор Стентон Янгберг (виконавчий секретар комісії; викладач ветеринарного коледжу університету Огайо, колишній керівник Філіппінського бюро сільського господарства та радник генерал-губернатора), доктор Роберт Пендлетон (технічний радник Департаменту сільського господарства і рибальства уряду Сіаму, професор агрофізики в Філіппінському та Каліфорнійському університетах), доктор Говард Сміт (експерт з питань санітарії, відповідальний за дотримання режиму карантину в Манілі), капітан Г'ю Кейсі (фахівець з

гідроенергетики U. S. Energy Corp, радник маршала МакАртура та філіппінського уряду) [3, р. 1].

За підсумками своєї роботи членами Комісії була підготована доповідь [3]. У ній аналізувалися фізіографія, ґрунти, кліматичні особливості, забезпеченість природними ресурсами, стан лісів, можливості для зернового землеробства і тваринництва, транспортне сполучення, перспективи гідроенергетики, вартість землі, метеорологічні умови. Найсприятливішим районом розміщення біженців визначили нагір'я провінції Букіднон, розташоване на півночі центральної частини острова Мінданао.

Після того експертами було здійснено калькуляцію витрат на реалізацію проекту. Було проведено обрахунки мінімального (600 осіб) та максимального (10 000 осіб) числа жителів агроколонії. Для розселення десяти тисяч біженців необхідно придбати 100 тисяч гектарів (1,5–2 мільйони \$), збудувати бараки (1,5 мільйони \$), закупити інструменти і реманент (1 мільйон 80 тисяч \$), кошти для облаштування (1,5 мільйони \$). Таким чином, бюджет створення невеликої аграрної колонії (на 600 осіб) становив 410 тисяч \$, великого десятитисячного поселення – 5,58–6 мільйонів доларів \$ [3, р. 62–67]. Після виходу «Філіппінського звіту», ставало зрозумілим, що «Гвіанський проект» міг бути фінансово привабливішим. Можливо Британія вбачала у ньому одну з можливостей послабити тиск на Палестину. Варто відзначити, що обговорення з британською стороною допомоги євреям та іншим політичним біженцям почало ускладнюватися після провалу переговорів Раблі – Шахт – Вольтат та німецької анексії Чехословаччини. В світі нависла загроза розгортання великої європейської війни, що відводило перспективи реалізацію «Гаянського проекту» на другий план. Одразу після початку Другої світової війни в Британії зрозуміли, що країна не має можливості реалізувати його навіть в урізаному вигляді, тож від нього довелося відмовитися.

Таким чином, «Гвіанський проект» був одним із прикладів американських гуманітарних зовнішньополітичних ініціатив, спрямованих на максимально оперативне реагування на виклики та загрози у питаннях вимушеної міграції,

що постали в Європі наприкінці 1930-х років в умовах посилення тоталітарних тенденцій. Теоретичне обґрунтування плану-максимум аж до створення державного утворення перехідного типу було здійснене науковцем Константином МакГваєром. Можливості та перспективи часткового його втілення були позитивно оцінені фаховою міждержавною комісією та британським прем'єр-міністром Невіллом Чемберленом.

Список використаних джерел та літератури

1. Bramwell A. C. Refugees in the age of total war. London : Unwin Hyman, 1988. 368 p.
2. Farago L. Refugees : The Solution of F.D.R. Saw it. *United Nations World*, 1947. No. 5. Pp.14–15.
3. Hargis O. D. Report of the Mindanao Exploration Commission. New York : Refugee Economic Corp., 1939. 72 p.
4. Holdridge D. An investigation of the prospect for White Settlement in British Guiana. *Geographical Review*. 1939. Vol. 29, No. 4. Pp. 622–642.
5. Jaeger R. Closed doors : America and the 1938–1940. Refugee Crisis, Delaware : University of Delaware, 2016. 58 p.
6. Khemraj T. The Colonial origins of Guyana's underdevelopment. *Social and Economic Studies*. 2015. Vol. 64. Issue 3–4. Pp. 151–185.
7. Perkins E. R. Foreign relations of the United States, 1943. Vol. 1. General. Washington : United States Government Printing Office, 1963. 912 p.
8. Proudfoot M. J. European refugees : 1939–53 : A study in forced population movement. Evanston : Northwestern university press, 1957. 452 p.
9. Report of the British Guiana Refugee Commission to the Advisory Committee on Political Refugees appointed by the President of the United States of America. London : H. M. Stationery off., 1939. 106 p.
10. Schenderlein A. C. «Germany on Their Minds?» : German Jewish Refugees in the United States and Relationships to Germany, 1938–1988. San Diego : University of California, 2014. 486 p.
11. Sjöberg T. The Powers and the Persecuted. The Refugee Problem in the Intergovernmental Committee on Refugees (IGCR), 1938–1947. Lund : Lund University Press, 1991. 260 p.
12. Tichenor D. J. Dividing lines. The politics of immigration control in America. Princeton : Princeton University Press, 2002. 378 p.
13. Wyman D. S. Paper walls America and the refugee crisis, 1938–1941. Amherst : University of Massachusetts Press, 1968. 306 p.

References

1. Bramwell, A. C. (1988). *Refugees in the age of total war*. London : Unwin Hyman, 368. [in English].
2. Farago, L. (1947). *Refugees : The Solution of F. D. R. Saw it. United Nations World*. 5, 14–15. [in English].
3. Hargis, O. D. (1939). *Report of the Mindanao Exploration Commission*. New York : Refugee Economic Corp., 72. [in English].
4. Holdridge, D. (1939). *An investigation of the prospect for White Settlement in British Guiana. Geographical Review*. 29. 4, 622–642. [in English].
5. Jaeger, R. (2016). *Closed doors : America and the 1938–1940. Refugee Crisis*, Delaware : University of Delaware. [in English].
6. Khemraj, T. (2015) *The Colonial origins of Guyana's underdevelopment. Social and Economic Studies*. 64. 3–4, 151–185. [in English].
7. Perkins, E. R. (1963). *Foreign relations of the United States, 1943, Volume 1. General*. Washington : United States Government Printing Office, 912. [in English].
8. Proudfoot, M. J. (1957). *European refugees : 1939–53 : A study in forced population movement*. Evanston : Northwestern university press, 452. [in English].
9. (1939). *Report of the British Guiana Refugee Commission to the Advisory Committee on Political Refugees appointed by the President of the United States of America* London : H. M. Stationery off., 106. [in English].
10. Schenderlein, A. C. (2014). «*Germany on Their Minds?*» : *German Jewish Refugees in the United States and Relationships to Germany, 1938–1988*. San Diego : University of California, 486. [in English].
11. Sjöberg, T. (1991). *The Powers and the Persecuted. The Refugee Problem in the Intergovernmental Committee on Refugees (IGCR), 1938–1947*. Lund : Lund University Press, 260. [in English].
12. Tichenor, D. J. (2002). *Dividing lines. The politics of immigration control in America*. Princeton : Princeton University Press, 378. [in English].
13. Wyman, D. S. (1968). *Paper walls America and the refugee crisis, 1938–1941*. Amherst : University of Massachusetts Press, 306. [in English].

Рецензент:

Кучер В.І., д.і.н., проф.

Надійшла до редакції 13.09.2018 р.